

De ‘stem van het volk’

Populisme en perspectief

Maarten van Leeuwen en Freek van Vliet
Universiteit Leiden

TVT 41 (1): 173–187

DOI: 10.5117/TVT2019.1.012.LEEU

Abstract

The ‘voice of the people’: populism and perspective

Recently, a growing body of (political-scientific) literature has focused on the empirical measurement of populism. In such studies, “people-centrism” is one of the most frequently analysed discourse characteristics, i.e. to what extent “the people” are put in the focus of attention in a politician’s discourse. In order to measure people-centrism empirically, it is common practice to use the number of references to the electorate as the only indicator. In this contribution, we substantiate that a linguistic-stylistic analysis of “perspective” or “attributed viewpoint” offers additional tools for analysing people-centrality in (populist) political discourse empirically. As a case study, we report on an analysis of series of parliamentary speeches delivered by the Dutch populist politicians Geert Wilders and Rita Verdonk.

Keywords: Stylistic analysis, speech & thought representation, measuring populism, people-centrism, Geert Wilders, Rita Verdonk

Inleiding¹

In (met name politicologisch) onderzoek naar populisme is het afgelopen decennium een groeiende belangstelling voor de vraag hoe populisme empirisch kan worden gemeten (Akkerman, Mudde, & Zaslove, 2014, p. 5; Rooduijn & Pauwels, 2011, p. 1272). Daartoe wordt in toenemende mate geprobeerd op basis van systematische tekstanalyse vast te stellen wat

het populistisch gehalte is van een politicus of politieke partij (zie bijv. Rooduijn, De Lange, & Van der Burg, 2014; Hawkins, 2009). Een van de meest frequent gebruikte maatstaven voor uitspraken over het populistisch gehalte van politici is daarbij wat in de literatuur *people centrality* wordt genoemd (Rooduijn & Akkerman, 2017, p. 194). Deze notie verwijst naar de mate waarin politici 'het volk' ofwel 'de mensen in het land' centraal stellen in hun discours. De gerichtheid op *people centrality* valt goed te verklaren: hoewel er onder politicologen nog geen consensus is over de vraag wat populisme precies is (Moffitt, 2016), wordt algemeen erkend dat het centraal stellen van kiezers een belangrijk onderdeel vormt van een populistisch discours (Rooduijn & Akkerman, 2017, p. 194). Door 'het volk' zeer centraal te stellen, zo is de gedachte, suggereren populistten (meer dan andere politici) dat zij de wil van de gewone man vertolken.²

Om vast te stellen in welke mate politici het volk centraal stellen in hun discours, is het gebruikelijk om het aantal verwijzingen naar kiezers als enige maatstaf te hanteren (zie bijv. Rooduijn & Akkerman, 2017; Oliver & Rahn, 2016; Pauwels, 2014; Jagers & Walgrave, 2007). In dit artikel willen wij laten zien hoe een taalkundig-stilistische analyse van perspectief (in termen van *speech and thought representation*) de analist extra handvatten biedt om de mate van *people centrality* te meten. Daartoe richten we op ons op een casus: de mate waarin en manier waarop Geert Wilders (PVV) en Rita Verdonk (Trots op Nederland) kiezers een eigen perspectief toeschrijven in een serie parlementaire toespraken in de periode 2008-2010.

Dit artikel is als volgt opgebouwd. In de volgende paragraaf gaan we eerst kort in op het idee dat niet alleen het aantal verwijzingen naar kiezers als maatstaf kan worden gehanteerd voor de mate waarin kiezers centraal worden gesteld in het discours van een politicus, maar dat dat evenzeer geldt voor de mate waarin (en manier waarop) kiezers een eigen perspectief krijgen toegeschreven. Daarna behandelen we onze casus: we schetsen de aanleiding, het geanalyseerde corpus, onze methode en de resultaten. In de conclusie vatten we de belangrijkste uitkomsten van onze gevalsstudie samen.

Kiezers centraal stellen en perspectief

Het idee dat de mate van *people centrality* samenhangt met de frequentie waarin politici naar kiezers verwijzen, wordt in de invloedrijke studie van Jagers & Walgrave (2007) als volgt gemotiveerd:

Political actors (...) frequently use words such as '(the) people', '(the) public', '(the) citizen(s)', '(the) voter(s)', '(the) taxpayer(s)', '(the) resident(s)', '(the) consumer(s)' and '(the) population'. By referring to the people, a political actor claims that he or she cares about the people's concerns, that he or she primarily wants to defend the interests of the people, that he or she is not alienated from the public but knows what the people really want. The implicit (...) motto is: 'I listen to you because I talk about you.' (Jagers & Walgrave, 2007, p. 323)

Kiezers centraal stellen is echter niet alleen een kwestie van frequent naar kiezers verwijzen. Een andere factor is de mate waarin politici kiezers een eigen 'gezichtspunt' of perspectief toeschrijven in hun discours. Door niet alleen *over* kiezers te spreken, maar ook weer te geven wat kiezers zeggen en denken, wekken politici de indruk dat kiezers in de discussie worden betrokken: kiezers krijgen als het ware een eigen 'stem' in het debat (vgl. Van Leeuwen, 2015, p. 125). In termen van Clarks (1996) participantenrollen worden zij niet geconstrueerd als 'overhearers' of 'bystanders', maar als 'side participants' die daadwerkelijk in de discussie participeren.

Onderzoek naar *speech and thought representation* heeft laten zien dat schrijvers en sprekers op verschillende manieren kunnen weergeven wat andere mensen zeggen en denken. Vier frequent terugkerende categorieën in de literatuur zijn het gebruik van de directe rede, de vrije indirecte rede, de indirecte rede en 'impliciet perspectief' (zie bijv. Sanders, 2009; 1994), waarvan fragmenten (1)-(4) achtereenvolgens (verzonnen) voorbeelden zijn.

- (1) Henk en Ingrid zeiden tegen mij: *'We zijn grote tegenstanders van belastingverhoging.'*
- (2) Henk en Ingrid zeiden het zelf. *Ja, ze waren grote tegenstanders van belastingverhoging.*
- (3) Henk en Ingrid zeiden *dat ze grote tegenstanders van belastingverhoging waren.*
- (4) Henk en Ingrid *willen absoluut geen belastingverhoging.*

Sanders (2009; 1994) betoogt dat deze vormen van perspectivering onderling verschillen in de mate waarin het perspectief van het opgevoerde 'personage' (in (1)-(4): 'Henk en Ingrid') op de voorgrond wordt gebracht. Meer specifiek betoogt ze op basis van cognitief-linguïstische inzichten dat de perspectiefcategorieën waar (1)-(4) voorbeelden van zijn, op een schaal kunnen worden geplaatst van relatief sterk geperspectiverd ((1)) naar relatief zwak geperspectiverd ((4)). Bij de directe rede ((1)) wordt het opgevoerde personage maximaal gepresenteerd als verantwoordelijk voor de

inhoud en vorm van de uiting, terwijl bij een impliciet perspectief ((4)) die verantwoordelijkheid voor vorm en inhoud grotendeels bij de verteller ligt. Impliciet perspectief komt tot uitdrukking in werkwoorden en werkwoordelijke constructies van perceptie (*zien, ontdekken*), cognitie (*weten, willen, dromen, aarzelen*), emotie (*vrezen, verheugen*) en modaliteit (*moeten, kunnen*) (Sanders, 2009, p. 3; Sanders, 1994, pp. 55-63). De vrije indirecte rede ((2)) en de directe rede ((3)) liggen tussen deze uitersten in, waarbij de vrije indirecte rede als sterker geperspectieerd wordt beschouwd dan de indirecte rede, omdat bij de vrije indirecte rede de verantwoordelijkheid voor inhoud en vorm van de uiting tussen verteller en opgevoerd personage gedeeld wordt (de uiting is ambigu), terwijl bij de indirecte rede een groot deel van de vorm van de uiting bij de verteller ligt (Sanders, 2009, p. 2; Sanders, 1994, pp. 30-81). Wat de verschillende perspectiefcategorieën echter met elkaar gemeen hebben, is dat het opgevoerde personage (in meer of mindere mate) een eigen 'stem' krijgt in een tekst. Daarvan kunnen politici strategisch gebruikmaken: door kiezers in meer of mindere mate een eigen 'perspectief' toe te schrijven, wekken ze in meer of mindere mate de suggestie dat kiezers 'meedoen' in de discussie.³

Casus: Verdonk versus Wilders

Aanleiding

Om te illustreren hoe een taalkundig-stilistische analyse van perspectief kan bijdragen aan het meten van de mate waarin politici kiezers centraal stellen in hun discours, analyseren we in het vervolg van dit artikel een serie parlementaire toespraken uit de periode 2008-2010 van twee Nederlandse politici die door politicologen als 'populistisch' zijn bestempeld: Rita Verdonk (Trots op Nederland, ToN) en Geert Wilders (Partij Voor de Vrijheid, PVV). Aanleiding vormt de studie van Vossen (2009), die beide politici langs een populistische meetlat heeft gelegd. Aan de hand van zeven kenmerken van populisme (twee 'basingrediënten' en vijf 'smaakversterkers') concludeert hij, op basis van een analyse van allerlei bronnenmateriaal uit de periode 2003-2009, dat de populismegraad bij Rita Verdonk hoger ligt dan bij Geert Wilders. Vossen (2009) betoogt onder meer dat Verdonk in de onderzochte periode meer dan Wilders aan 'volksverheerlijking' doet.

Vossens kwalitatieve en 'wellicht soms wat impressionistische analyse' (Vossen, 2009, p. 456) is grotendeels gebaseerd op bronnenmateriaal van beide politici van *buiten* de Tweede Kamer (interviews, portretten,

reportages, partijdocumenten en een aantal toespraken).⁴ Omdat de Tweede Kamer voor politici een belangrijk platform is om ‘de stem van het volk’ te representeren, is Vossens studie voor ons aanleiding systematisch te onderzoeken in hoeverre beide politici *in de Tweede Kamer* kiezers centraal stellen in hun discours. Anders dan gebruikelijk (zie bijv. Rooduijn & Akkerman, 2017; Oliver & Rahn, 2016; Pauwels, 2014; Jagers & Walgrave, 2007) onderzoeken we daartoe niet alleen systematisch de mate waarin beide politici in hun parlementaire speeches naar kiezers verwijzen, maar ook in hoeverre en op wat voor manier beide politici kiezers een eigen perspectief toeschrijven. Geldt ook voor Verdonks parlementaire bijdragen dat kiezers een centralere rol krijgen toebedeeld dan bij Wilders – hetgeen op basis van Vossens analyse verwacht zou kunnen worden? Verwijst Verdonk in haar parlementaire speeches vaker naar kiezers, en kent zij kiezers in sterkere mate dan Wilders een eigen perspectief toe?

Corpusamenstelling

Voor de analyse hebben we ons gericht op speeches van beide politici in de Tweede Kamer zoals die in de Handelingen van de Tweede Kamer zijn terug te vinden.⁵ Meer specifiek hebben we in de periode 15 september 2007 (de dag waarop Rita Verdonk uit de VVD werd gezet en zelfstandig Kamerlid werd) – 16 juni 2010 (de dag waarop Verdonk de politiek verliet)

Tabel 1 Overzicht geanalyseerde speeches en het aantal woorden per toespraak

	Datum speech	Tijdens welk debat?	Aantal woorden Wilders	Aantal woorden Verdonk ⁷
1	22-05-2008	Verantwoordingsdebat 2008	2.080	1.145
2	05-06-2008	Spoeddebat over de beveiliging van mevrouw Verdonk	533	823
3	17-09-2008	Algemene Politieke Beschouwingen 2008	2.895	830
4	30-09-2008	Debat over de situatie op de internationale financiële markten	769	436
5	18-11-2008	Spoeddebat over de kredietcrisis	726	690
6	18-11-2008	Spoeddebat over Ella Vogelaar	479	395
7	23-04-2009	Debat over de JSF	1.002	363
8	28-05-2009	Verantwoordingsdebat 2009	2.149	870
9	16-09-2009	Algemene Politieke Beschouwingen 2009	3.150	955
10	18-02-2010	Debat over Uruzgan	551	359
11	20-05-2010	Verantwoordingsdebat 2010	1.354	866
		Totaal	15.688	7.732

alle debatten geïdentificeerd waarin zowel Verdonk als Wilders een toespraak hield.⁶ In deze periode voerden beide politici als fractievoorzitter oppositie tegen het kabinet-Balkenende IV. Een overzicht van de geanalyseerde toespraken is te vinden in Tabel 1.

Analysemethode

In de corpusanalyse zijn eerst alle verwijzingen naar kiezers geteld, waarna is vastgesteld in welke mate kiezers een eigen perspectief krijgen toegeschreven. Op beide analyseonderdelen gaan we hieronder nader in. Beide deelanalyses zijn verricht door de tweede auteur, op basis van de hieronder beschreven criteria. De afwezigheid van een interbeoordelaarsbetrouwbaarheids-berekening kan daarbij vragen oproepen over de betrouwbaarheid van het onderzoek: werken met één codeur heeft immers als nadeel dat dit kan leiden tot idiosyncrasieën in de analyse. De vraag is echter wel wat de invloed van dergelijke idiosyncrasieën is op de uitkomst van het onderzoek: in de gerapporteerde stilistische analyses staat de *vergelijking* tussen Wilders en Verdonk centraal. Aangenomen mag worden dat eventuele idiosyncrasieën van de codeur een systematisch karakter zullen hebben en zich dus bij beide deelcorpora zullen voordoen; dit betekent dat ze de *vergelijking* tussen Wilders en Verdonk, waar het in de analyse om gaat, in principe niet vertroebelen (zie ook Van Leeuwen, 2015, pp. 35-36 en de referenties aldaar).

Verwijzingen naar de kiezer

In navolging van Van Leeuwen (2015, p. 43) zijn verschillende categorieën als een verwijzing naar de kiezer opgevat. Meegenomen zijn verwijzingen naar individuen (zie (5)-(6)) of groepen mensen in de samenleving (zie (7)-(8)),⁸ verwijzingen naar 'Nederland', 'de samenleving' en 'de maatschappij' wanneer deze metonymisch voor de inwoners van Nederland worden gebruikt (zoals in (9)), onbepaalde voornaamwoorden als 'iedereen' en 'niemand' (zie (10)) en persoonlijke voornaamwoorden als 'hen' en 'zij' wanneer deze expliciet te koppelen zijn aan een 'kiezer' eerder in de tekst (zie (11)).

- (5) *Henk en Ingrid* willen dolgraag dat de studiefinanciering voor hun kinderen wordt gehandhaafd. [W₁]⁹
- (6) Als er geld te kort is, is er altijd nog *de burger* om aan te plukken. [V₁]
- (7) Dat betekent dat *starters op de woningmarkt* nog veel langer zullen moeten wachten (...)? [V₃]
- (8) Vertelt u dat eens aan *die agenten in Gouda* (...) [W₃]

- (9) *Nederland* heeft zelden zo'n zootje ongeregeld bij elkaar gezien. [W10]
 (10) Er gaat 4,7 miljard Nederlands belastinggeld naar Griekenland en *ieder-
 een* weet dat dit geld nooit meer terugkomt. [V11]
 (11) *Hoogbejaarden* krijgen doorzitwonden omdat *zij* dagen moeten door-
 brengen in aftandse rolstoelen. Thuiszorghulpen worden *hen* afgepakt.
 [W1]

Om het aantal verwijzingen naar kiezers te tellen, zijn de speeches van beide politici eerst met de tekstsegmentatieprocedure van Pander Maat (2002, pp. 37-43) opgedeeld in *taaluitingen*.¹⁰ Vervolgens is per taaluiting vastgesteld of hierin wel of niet naar kiezers wordt verwezen. Fragment (12) bevat bijvoorbeeld twee taaluitingen, waarbij elk van deze uitingen één verwijzing naar de kiezer bevat. In fragment (13) is sprake van één taaluiting; de drie verwijzingen naar kiezers daarin zijn eveneens als één meegerekend.¹¹

- (12) [De kredietverlening aan *ondernemers* is zeer moeizaam geworden]
 [en *bankmedewerkers* worden met duizenden tegelijk naar huis ge-
 stuurd.] [V7]
 (13) Dit kabinet mag onze *ouderen*, *gehandicapten* en *ernstig zieken* niet in
 de kou laten staan. [W3]

Perspectief

Om te meten in hoeverre Wilders en Verdonk kiezers een eigen perspectief toeschrijven, is voor alle taaluitingen waarin Wilders en Verdonk naar kiezers verwijzen geanalyseerd of in deze taaluitingen kiezers een eigen perspectief krijgen toegeschreven, en zo ja, op wat voor manier (is er sprake van directe rede, vrije indirecte rede, indirecte rede of impliciet perspectief?).¹² Hiertoe is gebruikgemaakt van een licht aangepaste versie van het analysemodel van Sanders (1994, p. 67), dat hieronder is weergegeven.¹³ Sanders' analysemodel stelt de analist in staat om aan de hand van drie noties ('propositionele inhoud', 'referentieel centrum' en 'deiktisch centrum') stapsgewijs voor iedere taaluiting vast te stellen of een opgevoerd personage (hier: 'de kiezer') een eigen perspectief krijgt toegeschreven, en zo ja, met welk van de vier genoemde perspectiefvormen (zie Sanders, 1994, pp. 30-81 voor details). Bij de analyse van impliciet perspectief zijn daarbij alle in de tweede paragraaf genoemde vormen van impliciet perspectief meegenomen.

Model voor de analyse van perspectief (gebaseerd op Sanders, 1994, p. 67)

Stap 1: Bepaal wie verantwoordelijk is voor de propositionele inhoud (P) van de taaluiting.

- De politicus zelf? → ga naar stap 4
- De kiezer? → ingebed perspectief → ga naar stap 2

Stap 2: Bepaal hoe de ‘stem’ van de kiezer gerepresenteerd wordt door de politicus.

- Zijn de propositionele inhoud (P), het *referentiële centrum* (R) én het *deiktisch centrum* (D) allemaal afkomstig van de kiezer? → directe rede
- Is het *referentiële centrum* niet afkomstig van de kiezer? → ga naar stap 3

Stap 3: Bepaal of alleen het *referentieel centrum* (R) bij de politicus ligt, of zowel het *referentiële* als het *deiktische centrum* (D).

- *Referentieel centrum* ligt bij politicus en *deiktisch centrum* bij de kiezer? → vrije indirecte rede
- *Referentieel centrum* én *deiktisch centrum* ligt bij politicus? → indirecte rede

Stap 4: Impliciet perspectief

Bepaal of de politicus wel verwijst naar het bewustzijn van het personage.

- Ja? → impliciet perspectief
- Nee? → geen perspectivering

Resultaten

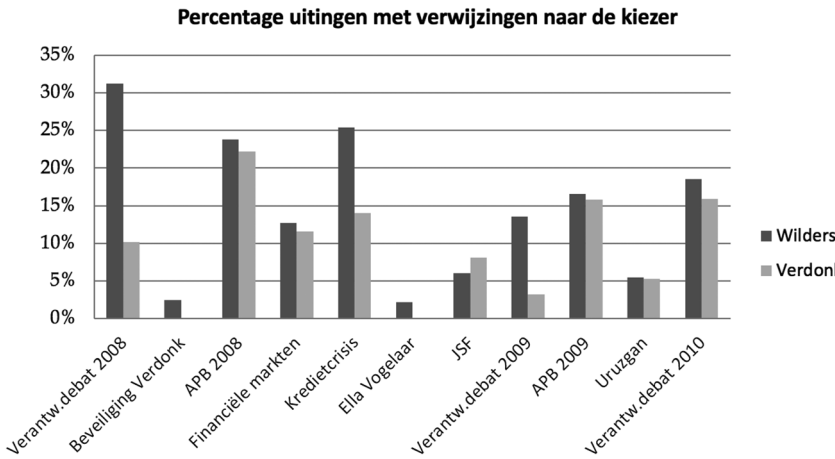
Verwijzingen naar de kiezer

Op basis van Vossens (2009) conclusie dat Rita Verdonk hoger scoort op de populistische meetlat dan Geert Wilders, was onze verwachting dat Verdonk in haar parlementaire speeches vaker dan Wilders naar kiezers verwijst. Deze hypothese blijkt niet te kloppen (zie Tabel 2) – integendeel: Wilders verwijst significant vaker naar de kiezer dan Verdonk ($p < 0,0001$).¹⁴

Omdat het aantal uitingen per speech laag is, is het lastig om uitspraken te doen over de verschillen per afzonderlijk debat. Toch is het opvallend dat Wilders in 10 van de 11 onderzochte debatten relatief gezien meer naar de kiezer verwijst dan Verdonk – er lijkt dus sprake van een consistent patroon. Daarnaast valt op dat de mate waarin beide politici naar kiezers verwijzen per debat nogal verschilt, waarbij Wilders en Verdonk grotendeels overeenkomen wat betreft speeches waarin zij relatief vaak en relatief weinig naar kiezers verwijzen (vgl. Figuur 1). De speeches tijdens de Algemene

Tabel 2 Aantal uitingen waarin Wilders en Verdonk naar de kiezer verwijzen: absolute aantallen en percentages van het totaal

		Rita Verdonk			Geert Wilders		
		Uitingen totaal	Uitingen met kiezer	% van totaal	Uitingen totaal	Uitingen met kiezer	% van totaal
1	Verantwoordingsdebat 2008	98	10	10,2%	189	59	31,2%
2	Beveiliging Verdonk	60	0	0,0%	40	1	2,5%
3	APB 2008	63	14	22,2%	265	63	23,8%
4	Situatie financiële markten	43	5	11,6%	71	9	12,7%
5	Kredietcrisis	43	6	14,0%	67	17	25,4%
6	Ella Vogelaar	34	0	0,0%	46	1	2,2%
7	JSF	37	3	8,1%	100	6	6,0%
8	Verantwoordingsdebat 2009	93	3	3,2%	184	25	13,6%
9	APB 2009 ¹⁵	95	15	15,8%	295	49	16,6%
10	Uruzgan	38	2	5,3%	55	3	5,5%
11	Verantwoordingsdebat 2010	82	13	15,9%	124	23	18,5%
Totaal		686	71	10,3%	1436	256	17,8%

Figuur 1 Percentage uitingen waarin Wilders en Verdonk naar de kiezer verwijzen, uitgesplitst per debat

Beschouwingen en de Verantwoordingsdebatten behoren bij beide politici tot de toespraken waarin het meest naar kiezers wordt verwezen, samen met het debat over de kredietcrisis.¹⁶ In debatten over meer ‘technische’

beleidskwesties, zoals over de beveiliging van Verdonk of het aftreden van Ella Vogelaar gebruiken zowel Wilders als Verdonk het minst verwijzingen naar kiezers (zie Figuur 1). De mate waarin beide politici naar kiezers verwijzen lijkt dus te worden beïnvloed door het debatonderwerp; mogelijk speelt ook de hoeveelheid media-aandacht een rol.¹⁷

Perspectief

Op basis van Vossens (2009) conclusies was onze verwachting dat Verdonk kiezers in sterkere mate dan Wilders een eigen perspectief zou toeschrijven. Ook hier blijkt uit onze resultaten het tegengestelde (vgl. Tabel 3): het percentage uitingen waarin Wilders kiezers perspectief toekent, ligt significant hoger dan bij Verdonk ($p < 0,01$).¹⁸

Tabel 3 Aantal uitingen waarin Wilders en Verdonk de kiezer een perspectief geven: absolute aantallen en percentages van het totaal aantal uitingen

		Rita Verdonk			Geert Wilders		
		Uitingen totaal	Perspec- tief bij kiezer	% van totaal	Uitingen totaal	Perspectief bij kiezer	% van totaal
1	Verantwoor- dingsdebat 2008	98	3	3,1%	189	16	8,5%
2	Beveiliging Verdonk	60	0	0,0%	40	1	2,5%
3	APB 2008	63	4	6,3%	265	24	9,1%
4	Situatie financiële markten	43	3	7,0%	71	4	5,6%
5	Kredietcrisis	43	1	2,3%	67	5	7,5%
6	Ella Vogelaar	34	0	0,0%	46	0	0,0%
7	JSF	37	1	2,7%	100	3	3,0%
8	Verantwoor- dingsdebat 2009	93	0	0,0%	184	11	6,0%
9	APB 2009	95	8	8,4%	295	21	7,1%
10	Uruzgan	38	1	2,6%	55	3	5,5%
11	Verantwoor- dingsdebat 2010	82	3	3,7%	124	10	8,1%
Totaal		686	24	3,5%	1436	98	6,8%

Wat betreft het *type* perspectief dat Wilders en Verdonk gebruiken, is er tussen beide politici minder verschil (zie Tabel 4). Zowel Wilders als Verdonk maken vooral gebruik van impliciet perspectief om kiezers een eigen ‘stem’ in de discussie te geven, gevolgd door de indirecte rede. Opvallend is echter wel dat Wilders, anders dan Verdonk, ook de directe en vrije indirecte rede

hanteert.¹⁹ Het feit dat Wilders ook relatief sterke perspectiveringstechnieken hanteert, en Verdonk niet, is in lijn met de overige resultaten: Wilders lijkt ook in dit opzicht kiezers een centralere rol toe te kennen in zijn parlementaire speeches dan Verdonk.

Tabel 4 Aantal uitingen waarin Wilders en Verdonk de kiezer een perspectief geven, uitgesplitst naar type perspectief

	Uitingen totaal	Perspectief bij kiezer	Directe rede	Vrije indirecte rede	Indirecte rede	Impliciet perspectief
Verdonk	686	24	0 (0,0%)	0 (0,0%)	4 (20,0%)	20 (83,3%)
Wilders	1436	98	4 (4,3%)	8 (8,2%)	9 (9,2%)	77 (78,6%)

Conclusie

In politicologisch onderzoek naar populisme wordt *people centrality*, d.w.z. de mate waarin kiezers centraal worden gesteld in het discours van een politicus of politieke partij, gezien als een belangrijke indicator voor het populistisch gehalte van die politicus of politieke partij. Om de mate van *people centrality* te meten, wordt de mate waarin politici naar kiezers verwijzen doorgaans als enige maatstaf genomen. In deze bijdrage hebben we willen laten zien hoe een systematische taalkundig-stilistische analyse van perspectief (in termen van *speech and thought representation*) een bijdrage kan leveren aan het nauwkeuriger vaststellen van de mate van *people centrality*. Een analyse van de mate waarin Geert Wilders en Rita Verdonk in hun parlementaire speeches niet alleen naar kiezer verwijzen, maar hun ook een eigen perspectief toeschrijven (en op wat voor manier dan precies), diende hiertoe als casus. Onze gevalsstudie laat zien dat Wilders in zijn parlementaire speeches kiezers niet alleen een centralere rol toekent dan Verdonk door vaker naar kiezers te verwijzen, maar ook door kiezers vaker een eigen perspectief toe te schrijven – inclusief relatief ‘sterke’ vormen van perspectieftoekenning.

De bevindingen van onze systematische taalkundig-stilistische analyse lijken in tegenspraak met de ‘wellicht soms wat impressionistische’ analyse van Vossen (2009, p. 456), die immers concludeerde dat Verdonk hoger scoorde op de populistische meetlat dan Wilders. Een directe vergelijking tussen de hier gerapporteerde uitkomsten en die van Vossen is echter lastig, o.a. vanwege het verschil in onderzocht corpusmateriaal (parlementaire speeches vs. bronnenmateriaal *buiten* de Tweede Kamer) en onderzochte periode (2008-2010 vs. 2003-2009). Het moge duidelijk zijn dat zo’n

directe vergelijking ook niet zozeer het doel was van dit artikel: Vossens studie vormde voor ons vooral een gemotiveerde aanleiding om Wilders' en Verdonks parlementaire speeches als casusmateriaal te selecteren. Aan de hand van dat materiaal hebben wij willen demonstreren hoe een systematische analyse van perspectief een relevante bijdrage kan leveren aan de studie van populisme: door niet alleen te tellen hoe vaak politici naar kiezers verwijzen in hun discours, maar ook de mate waarin en manier waarop kiezers een eigen perspectief krijgen toegeschreven in kaart te brengen, ontstaat een preciezer beeld van de mate waarin politici kiezers centraal stellen in hun discours. Een systematische perspectiefanalyse biedt de analist, met andere woorden, een extra 'tool' om de mate van *people centrality* in politiek discours te meten.

Noten

1. Wij danken twee anonieme reviewers voor hun waardevolle commentaar op een eerdere versie van dit artikel.
2. Binnen de politicologie is er discussie over de vraag of 'populisme' als een absoluut of relatief verschijnsel moet worden gezien (Rooduijn & Akkerman, 2017, pp. 194-195). In de eerste opvatting wordt aangenomen dat politici als 'populist' of 'niet-populist' kunnen worden geclassificeerd. In de tweede opvatting is populisme een gradueel verschijnsel: politici kunnen in 'meerdere' of 'mindere' mate populistische trekken vertonen. De meeste studies die zich richten op het empirisch meten van populisme hanteren deze tweede opvatting; dat geldt ook voor dit artikel.
3. Zoals uit bovenstaande blijkt, wordt de notie 'perspectief' in dit artikel ingevuld in termen van *speech and thought representation*. De notie 'perspectief' wordt daarnaast ook verbonden aan bijvoorbeeld grammaticale positie: in de cognitieve taalkunde wordt ervan uitgegaan dat *het subject* van een zin de 'lens' of 'camerapositie' is van waaruit de informatie die in een zin beschreven staat, primair gepresenteerd wordt (Van Krieken, Sanders, & Hoeken, 2015, p. 222 en de referenties aldaar). Voor het meten van *people centrality* is het zo beschouwd ook interessant om vast te stellen in hoeverre verwijzingen naar kiezers in subjectpositie staan. Zie Van Leeuwen (2015, pp. 112-120) voor een nadere uitwerking en illustratie van dit idee.
4. Vossens (2009) corpus bevat ook een beperkt aantal parlementaire bijdragen, maar deze worden niet systematisch geanalyseerd en in zijn analyse primair aangehaald om de aanwezigheid van *andere* kenmerken van populisme te illustreren.
5. De analyses zijn dus gericht op de *voorbereide bijdragen* aan parlementaire debatten; om de omvang van het corpus binnen de perken te houden zijn interrupties, reacties daarop en ingediende moties buiten beschouwing gelaten.
6. Via de website <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/>. Het onderzoek heeft zich dus gericht op de volledige periode waarin Verdonk als zelfstandig Kamerlid optrad (2007-2010). Omdat er in 2007 geen debatten bleken te zijn waarin zowel Verdonk als Wilders spraken, beslaat de feitelijke analyse de periode mei 2008-mei 2010 (zie Tabel 1).

7. De toespraken van Verdonk zijn over het algemeen een stuk korter. Dat komt doordat zij een kleinere fractie vertegenwoordigde en dus minder spreektijd kreeg in de debatten.
8. Verwijzingen naar groepen mensen in de samenleving die in oppositie tot 'de kiezer' worden gepresenteerd zijn niet meegerekend (vgl. 'Bijna een derde van alle delicten wordt gepleegd door *niet-westerse allochtonen*.' [W3]); hetzelfde geldt voor verwijzingen naar beroepsgroepen die als voorziening voor kiezers worden opgevoerd (zoals 'thuiszorghulpen' in (11)).
9. De afkortingen achter voorbeelden (zoals [W1] of [V3]) geven aan van wie de voorbeelden afkomstig zijn, en uit welk debat (vgl. Tabel 1). [W1] is een fragment van Wilders uit het Verantwoordingsdebat 2008; [V3] een fragment van Verdonk uit de APB 2008.
10. Een taaluiting is een afgeronde communicatieve eenheid met een illocutionaire strekking die het antwoord geeft op een denkbeeldige vraag (Pander Maat, 2002, pp. 15-22). Er is gekozen voor taaluitingen als analyse-eenheid vanwege de analyse van perspectief (zie de volgende paragrafen): voor een systematische perspectiefanalyse is het noodzakelijk om per communicatieve eenheid vast te stellen of het perspectief van de kiezer wordt opgevoerd, of niet. Een analyse per 'zin' (van hoofdletter tot punt) is daartoe niet toereikend, omdat binnen een zin vaak meerdere taaluitingen kunnen worden onderscheiden die in termen van perspectief van elkaar kunnen verschillen.
11. De keuze om in een geval als (13) de drie verwijzingen als één mee te rekenen (en niet als drie) is ingegeven door de perspectiefanalyse (zie de volgende paragrafen), waarin per taaluiting 'binair' is geanalyseerd of er wel/niet naar het perspectief van kiezers wordt verwezen.
12. Per taaluiting is dus vastgesteld of het perspectief van de kiezer wordt opgevoerd of niet. Een alternatieve analyseprocedure had kunnen zijn om per taaluiting de algemenere vraag te stellen *wiens* perspectief wordt opgevoerd. Zo zou ook inzicht zijn verkregen in de mate waarin Wilders en Verdonk naast zichzelf en kiezers anderen (zoals andere politici) perspectief toekennen. Omdat dit laatste voor de beantwoording van de onderzoeksvraag niet direct relevant is, hebben wij hier niet voor gekozen.
13. Het model van Sanders (1994, p. 67) is iets aangepast om het toe te spitsen op de politieke context. Zo zijn de termen 'verteller' (*narrator*) en 'personage' (*character*) vervangen door 'politicus' en 'kiezer'. Sanders maakt in elke modus (directe, vrije indirecte en indirecte) nog onderscheid tussen rede (*speech*) en gedachte (*thought*). Wij hebben ervoor gekozen om gevallen van perspectivering niet nader uit te splitsen naar 'rede' en 'gedachte' omdat dat voor de doelstellingen van onze studie van ondergeschikt belang was. Tot slot is de laatste stap van Sanders' analysemodel, waarin wordt gevraagd of er nog andere perspectieven in dezelfde uiting te vinden zijn, geschrapt, omdat de analyse er enkel op gericht was om vast te stellen of er in een uiting naar het perspectief van de kiezer wordt verwezen (en zo ja, op welke manier).
14. Voor de statistische berekeningen is gebruik gemaakt van *log likelihood*; de berekeningen zijn uitgevoerd met de log likelihood calculator <<http://ucrel.lancs.ac.uk/llwizard.html>>. Berekening: W: 256/1436 vs. V: 71/686; LL = 18,08, $p < 0,0001$. Zoals uit Tabel 1 blijkt, zijn de speeches van Wilders grofweg dubbel zo lang als die van Vogelaar. Om hiervoor te compenseren, werken we bij de interpretatie van de data met relatieve getallen – zoals in taalkundig-stilistisch onderzoek gangbaar is. Een factor die hiermee niet in de analyse is betrokken, is dat zich in langere speeches wellicht meer *mogelijkheden* voordoen om naar kiezers te verwijzen. Of dat daadwerkelijk zo is, is een punt voor vervolgonderzoek; wij zijn er zelf niet zonder meer van overtuigd, al was het maar omdat wel of niet verwijzen naar kiezers deels een stilistische aangelegenheid is, en daarmee een *keuze* (vgl. Van Leeuwen, 2015, pp. 108-110).

15. Het aantal verwijzingen naar kiezers in Wilders' speeches tijdens de APB van 2008 en 2009 is ook geteld door Van Leeuwen (2015, p. 112). De hier gepresenteerde getallen zijn als gevolg van een andere telmethode (namelijk: per taaluiting – zie de methodesectie) anders, maar ze wijzen in dezelfde richting: uit Tabel 2 blijkt dat Wilders in de APB 2008 meer naar de kiezer verwijst dan in de APB 2009. Dat is in lijn met Van Leeuwens (2015, p. 112) conclusie.
16. Uitzondering hierop vormt van Verdonks speech tijdens het Verantwoordingsdebat 2009.
17. De Algemene Politieke Beschouwingen en de Verantwoordingsdebatten zijn debatten waarvoor relatief veel media-aandacht is en waarmee dus ook in relatief sterke mate een auditorium buiten de Tweede Kamer bereikt kan worden.
18. Loglikelihood-berekening: W: 98/1436 vs. V: 24/686; LL = 9,76, $p < 0,01$.
19. Voorbeelden die Wilders' gebruik van de directe en vrije indirecte rede illustreren, zijn respectievelijk (i) en (ii).
 1. *Een chauffeur uit Gouda* mailde mij vorige week donderdag: "Meneer Wilders, Marokkanen terroriseren ons. Gisteren werd een collega door een Marokkaan tijdens zijn eerste ochtendrit met een mes op zijn keel beroofd, terwijl zijn vriendjes buiten met een auto stonden te wachten. Zij reden er daarna vrolijk vandoor alsof zij naar de bank waren geweest om te pinnen." [W3]
 2. [Dat zijn de onrechtvaardigheden die *mensen in Nederland* mateloos irriteren.] *Je* staat jaren op een wachtlijst en *je* wordt naar achteren geschoven omdat er mensen zoals met een generaal pardon voorgaan. [W1]

Bibliografie

- Akkerman, A., Mudde, C., & Zaslove, A. (2014). How populist are the people? Measuring populist attitudes in voters. *Comparative Political Studies*, 47, 1324-1353.
- Clark, H. (1996). *Using Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hawkins, K.A. (2009). Is Chávez populist? Measuring populist discourse in comparative perspective. *Comparative Political Studies*, 42, 1040-1067.
- Jagers, J., & Walgrave, S. (2007). Populism as political communication style: An empirical study of political parties' discourse in Belgium. *European Journal of Political Research*, 46, 319-345.
- Krieken, K. van, Sanders, J., & Hoeken, H. (2015). Viewpoint representation in journalistic crime narratives: An analysis of grammatical roles and referential expressions. *Journal of Pragmatics*, 88, 220-230.
- Leeuwen, M. van (2015). *Stijl en politiek: Een taalkundig-stilistische benadering van Nederlandse parlementaire toespraken*. Utrecht: LOT.
- Moffitt, B. (2016). *The Global Rise of Populism: Performance, Political Style, and Representation*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Oliver, E., & Rahn, W. (2016). Rise of the *Trumpenvolk*: Populism in the 2016 Election. *ANNALS AAPSS*, 667, 189-206.
- Pander Maat, H. (2002). *Tekstanalyse: Wat teksten tot teksten maakt*. Bussum: Coutinho.
- Pauwels, T. (2014). *Populism in Western Europe: Comparing Belgium, Germany and The Netherlands*. London: Routledge.
- Rooduijn, M., & Akkerman, T. (2017). Flank attacks: Populism and left-right radicalism in Western Europe. *Partij Politics*, 23, 193-204.

- Rooduijn, M., de Lange, S., & van der Burg, W. (2014). A populist Zeitgeist? Programmatic contagion by populist parties in western Europe. *Party Politics*, 20, 563-575.
- Rooduijn, M., & Pauwels, T. (2011). Measuring populism: Comparing two methods of content analysis. *West European Politics*, 34, 1272-1283.
- Sanders, J. (1994). *Perspective in Narrative Discourse*. Enschede: Copyprint.
- Sanders, J. (2009). De verdeling van verantwoordelijkheid tussen journalist en nieuwsbron: Vorm en functie van citaatmengvormen in journalistieke genres. *Tijdschrift voor Taalbeheersing*, 31, 1-17.
- Vossen, K. (2009). Hoe populistisch zijn Geert Wilders en Rita Verdonk? Verschillen en overeenkomsten in politieke stijl van twee politici. *Res Publica*, 51, 437-465.

